

Ekologická, ale najmä environmentálna výchova

Kvalita životného prostredia a možnosti jej ovplyvňovania sa dotýkajú bezprostredne každého člena spoločnosti. Dá sa teda predpokladať, že každá spoločnosť má záujem regulovať správanie, ktoré kvalitu životného prostredia ovplyvňuje a má vytvorený intuitívny, alebo definovaný systém noriem, ktoré takúto reguláciu umožňujú.

Dvadsať storočie prinieslo do tohto problému nový aspekt, potrebu účelného a jednotného šírenia informácií o takýchto normách a ich neustále zdokonaľovanie. Doterajšie mechanizmy totiž zlyhávajú z dvoch dôvodov:

- Človek alebo kolektív prekračuje rozsahom svojho ovplyvňovania rámec individuálnej, resp. skupinovej skúsenosti a nie je schopný predvídať celý komplex vyvolaných následkov. Princíp aposteriorného riešenia problémov, ktorý doteraz úspešne uplatňoval, stráca účinnosť, lebo niektoré z vyvolaných zmien sú ireverzibilné, alebo vyvolávajú celú reťaz ďalších skrytých následkov.

- Reakcia prostredia, ktorá by mala charakter negatívnej spätnej väzby, je zväčša rozptýlená a ťažko vnímateľná. Situáciu komplikuje i skutočnosť, že človek vnáša do prostredia kvalitu, pre vnímanie ktorých nemá uspôsobený zmyslový orgán, pretože sa v jeho evolúcii nevykytovali, alebo ich prítomnosť a intenzita neboli rozhodujúce pre prežitie (napr. xenobiológia alebo rádiácia). Registráciu takýchto zmien robí prístrojmi a aj tu vzniká problém spracovania a šírenia získaných informácií.

Okrem toho netreba prehliadať skutočnosť, že väčšina obyvateľstva, najmä vyspelých krajín, vyrástla a žije v prostredí urbanizovanom a má otupený cit pre to, čo je etalónom nenarušeného prírodného prostredia. Tento nedostatok vlastnej zažitej skúsenosti s prírodným prostredím nekompenzujú, napriek rozšírenej mienke, rôzne športové a rekreačné aktivity. Nastáva relativizácia prírodných hodnôt. S výnimkou extrémov dá sa takto adaptovať na nekvalitné, ochudobnené prostredie až do tej miery, že ho považujeme za normálne.

Z uvedených dôvodov je jasná potreba inštitucionalizovaného riešenia tohto komplexu problémov a spoločnej stratégie environmentálnej výchovy.

Obsah environmentálnych noriem a informácií

Ak nechceme (a v súčasnosti ani nemôžeme) založiť reguláciu aktivít vo vzťahu k životnému prostrediu len na represívnom systéme, treba zostaviť komplexnú a adresnú sústavu, ktorá by motivovala každého k zodpovednému vzťahu k prostrediu. Komplexnosť by mala byť daná vyváženým využitím racionálnych, etických i estetických argumentov integrujúcich problémy životného prostredia do uceleného svetonázoru. Ak hovorím o adresnosti, mám na mysli, že nie je možné vytvoriť celú sústavu pre akéhosi priemerného občana, ale treba ju diferencovať tak, aby som sa ja, konkrétny človek cítil byť oslovený.

Za vážnu chybu považujem, že sa v našej vzdelávacej sústave, nielen vo výuke, ale aj vo výchove, vedome či nevedome kladie dôraz na odovzdávanie vedomostí. My sa učíme o prostredí roz-

právať, analyzovať a definovať čo sa v ňom odohráva, nie však riešiť problémy. Chýba praktický tréning riešenia modelových situácií i účelných postojov, návykov a reakcií na takého situácie v každodennom živote. Práve v prípade prostredia je takýto prístup nevhodný, najmä preto, že množstvo informácií týkajúcich sa problému prostredia je niekoľkonásobne väčšie ako v ktoromkoľvek vednom odbore.

Multidisciplinárnosť versus interdisciplinárnosť

Na tomto mieste treba postaviť otázku: Existuje integrálna veda o životnom prostredí? Názory odborníkov sa rozchádzajú. Tí, ktorí takúto vedu popierajú, argumentujú najčastejšie tým, že predmet jej výskumu a metódy nie sú čímsi samostatným, ale súhrnom alebo v lepšom prípade systémom, zostaveným z prvkov iných vedných disciplín. Majú pravdu, ale len pokiaľ ide o analytickú úroveň, zber a interpretáciu dát. Tomuto názoru nahráva aj doterajšia história environmentálnej problematiky v oblasti výskumu, ako aj výchovy. Výsledok tejto multidisciplinárnej koncepcie je všeobecne známy a ťažko ho možno považovať za úspech. Obohatil síce o environmentálnu kvalitu viaceré vedné disciplíny, ale koncepcie riešiť problém ako celok nedokázal. Potreba integrálnej vedy tu teda je, treba však zbožné pranie oddeliť od realnosti predpokladov.

Rozhodne nádejnejší ako multidisciplinárny je prístup interdisciplinárny, ktorý núti odborníkov z rôznych disciplín formulovať otázky a hypotézy iným než zaužívaným spôsobom a vytvárať v zásade novú kvalitu. Ďalším predpokladom je, aby sme vede priznali nielen exploratívnu, ale aj normatívnu funkciu. Napokon, rozhladnime sa v jej histórii po prípadných analógiách. Zdá sa, že v podobnej situácii bola pred 120 rokmi ekológia. Pri všetkej úcte k Ernstovi Haecklovi sa domnievam, že potreba koncipovať na pôde biológie práve takto orientovaný výskum (ktorý o pol storočia neskôr pomenovali systémový) predbehla konkrétnu predstavu o rozsahu a výskumných metódach novej vednej disciplíny. Táto podobnosť viedla aj k tomu, že laická verejnosť, ale aj niektorí odborníci považujú ekológiu za náuku o životnom prostredí. To je však nežiadúce zjednodušenie problému. Environmentalistiku by som považoval za špecifický problém v ekológii. Špecifikom tohto problému nie je v tom, že by bol čiastkový, ale v tom, že je problémom odvodeným. Podobne ako je to vo vzťahu chémie k fyzike, alebo biológie k chémii. Neruší predchádzajúcu úroveň, ale prináša na ňu novú kvalitu. Environmentalistika navyše má a musí mať, na rozdiel od ekológie, i funkciu normatívnu.

Pre ekológa môže byť zaujímavým výskumným problémom aj zánik jedného či viacerých ekosystémov. Kolaps životného pros-

tredia človeka však nie je problémom výskumným, ale existenčným. A to aj vtedy, keby nespôsobil zánik prírodného prostredia iba jeho zásadnú kvalitatívnu zmenu. Preto sa exploratívne aj normatívne záujmy človeka nesústreďujú len na životné prostredie. Ono je totiž odvodeným prípadom prírodného prostredia. Človek musí skúmať ako meniť funkciu a nenarušať pritom podstatu. To je klasický problém ochrany prírody na ekologických základoch (ekozozológie) a nekonfliktného dlhodobého využívania prírodných zdrojov (fyziotaktiky). Environmentalistika však toto musí integrovať!

Hierarchia noriem (rebríček hodnôt)

Riešenia v oblasti životného prostredia nezávisia len od vedomostí, technológií alebo prístrojov, rovnako ako správna diagnóza a dokonalá nemocnica nie sú ešte zárukou vyzdravenia pacienta.

Každá spoločnosť má implicitne alebo explicitne dlhým vývojom vytváranú hierarchiu noriem a výchovou ju traduje z generácie na generáciu. Napriek tomu, že povedomie o environmentálnych súvislostiach v ostatnom čase výrazne stúplo, nedosahuje kvalita životného prostredia v hierarchii noriem potrebnú prioritu. Práve nepochopenie prepojenosti väčšiny ukazovateľov životnej úrovne cez kvalitu životného prostredia a ich závislosti od nej spôsobujú, že sa v rôznych anketách pred kvalitným životným prostredím umiestňujú napr. dobré zdravie, dobré materiálne zabezpečenie, alebo harmónia v rodinnom a spoločenskom živote. Nejde však len o hodnotový rebríček jednotlivca. Podstatne dôležitejšie je formovanie hodnotových systémov kolektívov a spoločnosti. Nie sú, alebo nemali by byť, iba súhrnom individuálnych postojov. Naopak, ich náležitým presadzovaním možno tieto individuálne postoje korigovať a dotvárať.

V krajinách východnej Európy sa celé desaťročia zanedbával, alebo priam potláčal, axiologický výskum. Preto sa vie o hodnotových orientáciách a možnostiach ich ovplyvňovania pomerne málo. Ale ani v krajinách, kde takéto obmedzenia neexistovali, nie je situácia uspokojivá. Stojíme pred otázkou, do akej miery je účelná unifikácia hodnotových postojov vo vzťahu k životnému prostrediu. Nevieme, aké kritéria použiť pre kvalitu prírodného prostredia a potrebu jeho zastúpenia v životnom prostredí človeka.

Ak sa podarí obnoviť rovnováhu medzi nárokmi ľudskej spoločnosti a disponibilnými prírodnými zdrojmi, bude to na inej úrovni než v historickej minulosti. Vtedy to bola nízka a extenzívna náročnosť a objektívnymi okolnosťami daný prirodzený spôsob jej uspokojovania. V budúcnosti to bude musieť byť rovnováha založená na fyziotaktických zásadách: renaturácii, recyklácii, zrýchlenom kolobehu niektorých látok, stanovení limitov intenzifikácie a hraníc lineárnosti rozvoja spoločnosti. Spoločnosti, ktorá si sama nevymedzí určité obmedzenia stanoví ich neskôr, ale o to prísnejšie, jej prostredie. Pôjde teda o akúsi novú spoločenskú zmluvu a *návrat ani nie tak k prírode, ako k prirodzenosti*.

V posledných rokoch pred nežnou revolúciou sa vo východnej Európe v bývalých socialistických štátoch, najvýraznejšie hádam práve v Česko-Slovensku, začal v rámci opozične ladeného hnutia ochrancov prírody kryštalizovať obrodný proces, ktorý postavil ich tradičné idály do sociologických súvislostí a získaval vo verejnosti nebyvalé sympatie. Tento, sociológmi nazvaný ostrov pozitívnej deviácie, sa výrazne postavil proti komercializácii prírodných i medzifudských hodnôt. Zdalo sa, že novembrový zvrät poskytné explozívnu možnosť uplatniť tento svetonázorový variant v celom spoločenskom živote. Nestalo sa tak, asi z viacerých príčin. Nepripravenosti, nedostatočnej sformulovanosti filozofie hnutia a nedôslednosti v zastavení demagógov, ktorí rýchlo

prevzali iniciatívu. V súčasnosti už je verejnosť znova indoktrinovaná názormi politikov a ekonómov, ktorí ponúkajú riešiť otázky životného prostredia len čo sa dostaneme z hospodárskych a iných ťažkostí. Model ekonomickej reformy sa servíruje odtrhnutý od environmentálnych koreňov. Kdesi sa v nás znova prebúda nomádska filozofia využívania prírodných zdrojov. Pri hustote 120 ľudí na štvorcový kilometer však nemáme kam odtiahnuť. Vzkriesený argument, ktorý síce rôzne formulovaný, v zásade však podsúvajúci predstavu, že životné prostredie budeme chrániť účinnejšie až si to budeme môcť dovoliť, je sebevražedný.

Koho vychovávať?

Komplexnosť v environmentálnej výchove znamená aj to, že sa obracia k všetkým. Dnešná generácia tých, ktorí rozhodujú na národnej úrovni, vyrástla v časoch, keď nekvalitné životné prostredie malo len lokálny charakter a prírodnými zdrojmi sa mohlo plyvať. Rozhodne nazerá na svet inými očami, než naň raz budú pozeráť dnešní malí alergici a astmatici, lebo medzičasom sa z lokálnych nepríjemností stali globálne problémy.

Som skeptický, pokiaľ ide o výchovu alebo prevýchovu dospelých ľudí. Možno ich síce vzdeláť prísunom informácií (čo však, ako vieme, nestačí), ale výchovne, iba ak zahanbiť osobným príkladom. Nie je to však spolu až tak málo, aby sme sa o to nepokúsili.

Podstatne priaznivejšia je situácia, ak máme možnosť vplývať na človeka od útleho detstva, viesť ho hrou i osobným príkladom a takto vytvorený základ doplniť nadstavbou z cieľených informácií o životnom prostredí. Tak sa dá docieľiť, že aj človek len so základným vzdelaním má predpoklady na to, aby v systéme starostlivosti o životné prostredie nebol len usmerňovaným a obmedzovaným subjektom, ale aby mohol byť aktívnym partnerom v odborných a samosprávnych aktivitách.

Návyky, postoje a základné vedomosti by mal prinášať aj ďalší stredný stupeň školského vzdelania. V tomto citlivom vekovom období, keď si mladý človek začína vytvárať svoj hodnotový svet a konfrontuje ho s predchádzajúcou (rodičovskou) generáciou, môže sa relatívne najväčšia časť populácie podchytiť a formovať aj neformálnou, mimoškolskou výchovou paralelne v rôznych dobrovoľných združeniach. Aj keď v ostatnom čase vznikli nové organizácie takéhoto typu najmä v Čechách, na Slovensku sú významné tri: SZOPK, Strom života a po revolúcii znova legalizovaný skauting.

Vysokoškolské štúdium sa dotýka už len malej časti populácie a v prípade, že je systém environmentálnej výchovy na prvých dvoch stupňoch dobre zorganizovaný a účinný, môže sa zamerať na špecifické environmentálne aspekty jednotlivých študijných odborov. Žiaľ, následkom zanedbania environmentálnej výchovy sme často svedkami rozpačitých pokusov zaraďovať do učebných plánov samostatný predmet suplujúci to, čo už študent mal nenásilne absolvovať predtým. Je to tak najmä na fakultách, ktorých absolventi svojou profesiou neovplyvňujú priamo kvalitu životného prostredia. Tento nedostatok sa neprejaví v každodennom živote, ale v konečnom dôsledku prispieva k dezintegrácii ľudského poznania. Takíto absolventi napr. filozofických fakúlt ťažko nachádzajú vo svojej výskumnej práci z vlastnej iniciatívy väzbu na environmentálne problémy, hoci tá sa ponúka. (Ako príklad uvediem zatiaľ málo preskúmanú oblasť antisystémových spoločností negujúcich životné prostredie v histórii ľudstva. L. Gumilev ich nazýva chimérickými etnosmi.) Existuje celý rad environmentálnych problémov v sociológii, psychológii, etike, etnografii i samotnej filozofii, ktoré by mohli výrazne podporiť mnohé argumenty prírodovedcov. Fakulty zamerané na aktivity

v prírodnom prostredí (lesnícke, poľnohospodárske) už väčšinou našli spôsob ako environmentálne otázky do výuky integrovať. Žiaľ, o komplexe týchto problémov sú nedostatočne informovaní vysokoškolskí odborníci v priemyselných technológiách, stavební a strojní inžinieri i ďalší "technici".

Výchovu teda môžeme v zásade rozdeliť do 2 rovín. V prvej vytvárame potrebné environmentálne povedomie v širokej verejnosti. Je predpokladom rezonancie a úspešnosti aktivít špecialistov, ktorých pripravujeme v odbornej, prevažne vysokoškolskej výuke. Táto, hoci by mala byť čo najviac prierezová, má 3 ťažiská, a teda pravdepodobne 3 varianty absolventa štúdia environmentalistiky. Prvz z nich sú analytici, vzdelaní v oblasti zberu a interpretácie dát vypovedajúcich o kvalite prostredia a trendoch zmien. Sú to napr. chemici, biológovia, fyzici atď., ktorí sa môžu pripravovať aj v uzavretom pregraduálnom štúdiu prvého stupňa (bakalári), pretože predpokladaný charakter ich práce nevyžaduje vedomosti zo všetkých environmentálnych predmetov, resp. disciplín. Kompletné vzdelanie sa získava v 2. a 3. variante úplným pregraduálnym 5-ročným štúdiom. Je to práve ten typ absolventa, ktorý býva spochybňovaný ako "reliktný polyhistor". V rámci tohto štúdia by sa mali pripravovať generalisti, z ktorých by sa na základe výberu v postgraduálnom štúdiu pripravovali manažeri životného prostredia.

Už výber študentov by sa mal robiť podľa čiastočne iných kritérií. Rozhodujúcim predpokladom nemôže byť objem vedomostí, s ktorými prichádza uchádzač zo strednej školy. Naopak, veľmi dôležitými kritériami sú kooperatívnosť a komunikatívnosť, schopnosť tímovej spolupráce a vedenia kolektívu, tvorivosť i schopnosť riešiť problémy a zvnútornený pozitívny postoj k prírodným hodnotám. Preto by bolo účelné doplniť tradičné písomné skúšky zo stredoškolskej látky o psychologické testy.

Interdisciplinárny prístup musí byť zreteľný v celej 5-ročnej príprave environmentalistov. Kladie to oveľa vyššie nároky na pedagógov než na samotných študentov. A hoci sa situácia za posledných 10 rokov zmenila k lepšiemu, stále pociťujeme nedostatok vysokoškolských pedagógov schopných vyjsť za rámec svojej odbornosti a pracovať tímovo.

Nebýva problémom zostaviť dobrý učebný či študijný plán, ale obsadiť prierezové predmety konkrétnymi učiteľmi. V takom prípade sa obyčajne volí adaptívna stratégia pohodlných riešení a učebný plán sa modifikuje podľa ponuky dostupných predmetov. Poučná je história študijného odboru ochrana prírodného prostredia na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave. Štúdiom sa otvorilo r. 1977 a vznikli problémy v okruhoch, kde sa nedali vyriešiť úpravami existujúcich predmetov, napr. vstup do problematiky prírodného prostredia a teória ochrany prírody. Úpravy u niektorých pedagógov vyzerali v prvom roku tak, že k existujúcemu predmetu pre špecialistov neorganicky doplnili záver prednášok o aplikácie v oblasti životného prostredia. Situácia sa dala prirovnať k šoku, ktorý sa prejavil tým, že v nasledujúcom roku sa uchádzači neprijímali, definitívne sa štúdiom rozbehlo až po ročnej prestávke r. 1979 a odvtedy sa už viackrát modifikovalo.

Súčasný stav trochu pripomína uvedenú situáciu. Cíti sa potreba, ale chýbajú reálne predpoklady na jej kvalifikované uspokojenie. Akreditačná komisia slovenského Ministerstva školstva, mládeže a športu sa nedávno zaoberala návrhmi na vytvorenie tzv. ekologických fakúlt, ktoré simultánne predložili štyri regionálne iniciatívy (Trnava, Nitra, Prievidza, Zvolen).

Potreba dôslednosti

Ani dokonalý, environmentálne ladený výchovný systém (a k takému máme ešte ďaleko) nevytvára automaticky garancie správnej politiky v oblasti životného prostredia. Výslednicu ov-

plyvňuje mnoho faktorov, najmä však pohodlné kompromisy a nedôslednosť.

ČSFR vykazuje okolo 14 % svojej rozlohy ako chránené územia. To je na prvý, povrchný pohľad unikátna situácia, efektívne chránené je však sotva 1 %. Vo všetkých ostatných prípadoch sa na základe rôznych kompromisov do chránených území hospodársky zasahuje. Z hľadiska výchovnej problematiky považujem za relevantné najmä veľkoplošné chránené územia a také tvoria v dvoch odlišných kategóriách absolútnu väčšinu vykazovanej chránenej výmery: národné parky s prísnou územnou a druhovou ochranou a chránené krajinné oblasti s voľnejším režimom podriadeným len koordinácii starostlivosti o ŽP.

Keď sa vyhlasovali u nás prvé národné parky (1949 TANAP, 1963 KRNAP), boli už k dispozícii viac ako 50-ročné skúsenosti z ich fungovania najmä v Severnej Amerike a Škandinávii. Bolo jasné, že sú to územia, v ktorých práve pre prírodné hodnoty vzniká tlak na intenzívne rekreačné a športové využitie, čo sa skôr či neskôr dostane do rozporu so záujmom ochrany prírody. Okrem toho nie je každý štát ochotný zriecť sa hospodárskeho využitia niekoľkých desiatok štvorcových kilometrov kvalitného lesa. Spravil sa tichý kompromis, v našich národných parkoch sa trpí aj hospodárstvo, aj rekreácia, ba aj urbanizácia. Pootvorenými dverkami sa intenzita týchto nežiadúcich aktivít zvyšovala. Urobil sa ďalší ústupok a na území NP sa začali vyhlasovať prísne rezervácie. Na zvyšku územia sa prísny režim už nevyžadoval. Takéto lacné NP však postupne strácajú nielen svoje hodnoty, ale aj kredit. Menia sa na akési rekreačnéprírodné oblasti a verejnosť sa domnieva, že v kompromisoch možno ďalej pokračovať až do tej miery, že projektanti začnú celkom pomýlene hovoriť o symbióze techniky a prírody v národnom parku. Definícia prijatá IUCN r. 1969 v tejto i medzinárodne zistiteľnej inflácii stanovila prísne kritériá, podľa ktorých by mal byť status národného parku väčšine takto deklarovaných území vlastne odobratý (nesplnenie kritérií hospodárskeho nevyužívania, regulovanej návštevnosti, minimálnej rozlohy a pod.).

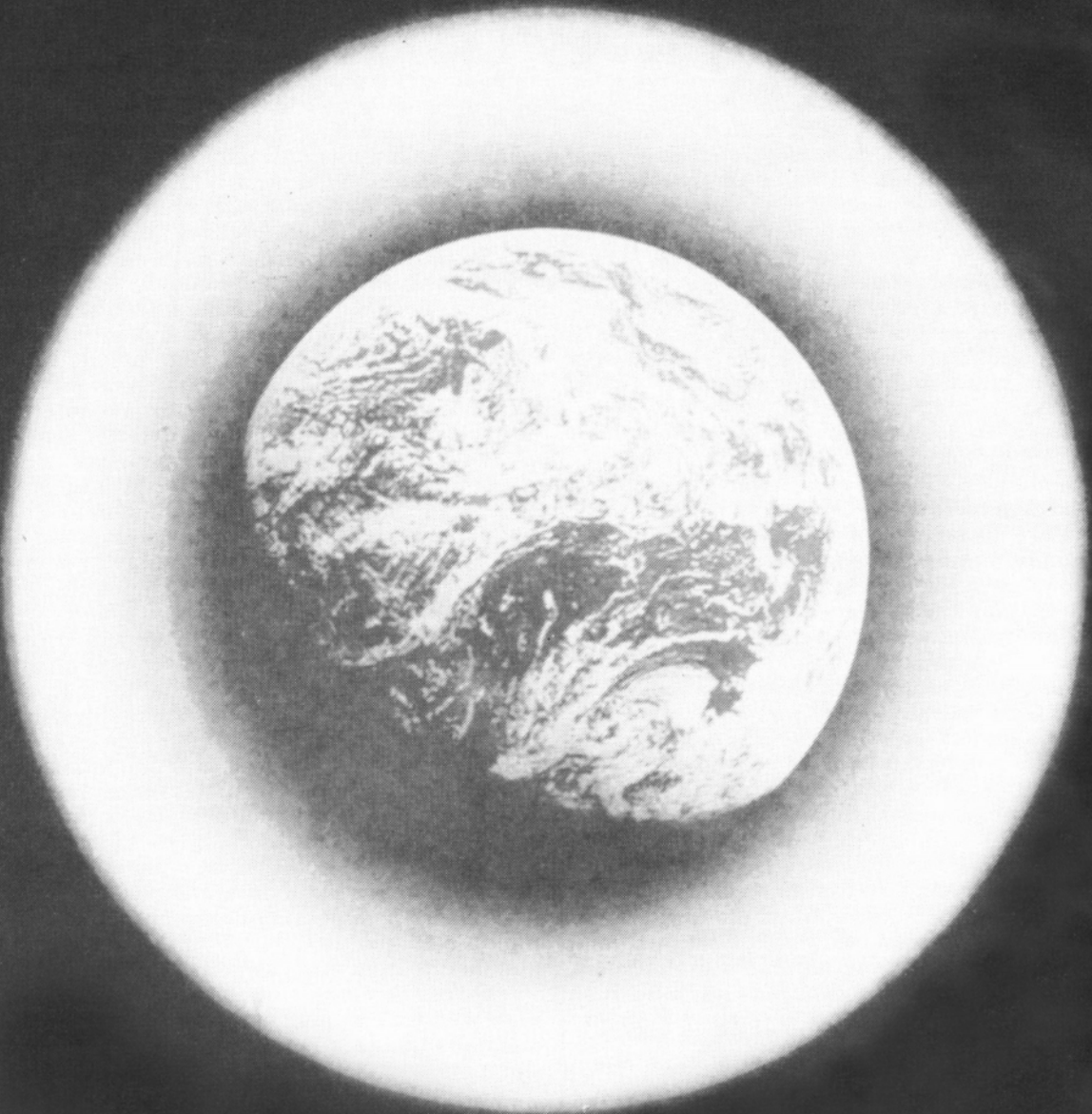
Medzitým sa ale počet vyhlásených NP stal otázkou medzinárodnej spoločenskej prestíže a rigorózne preverovanie a inventúra NP sa nekonala. Naopak, počet NP prekročil tisíciku a ďalej sa rozrastal. Z času na čas sa však predsa pri flagrante porušení kritérií (napr. pokračujúcej nenarušenosti) urobí v medzinárodných prehľadoch rekategorizácia. Predvlni sa to stalo Krkonošskému národnému parku. Preradili ho do V. kategórie, zodpovedajúcej zhruba chránenej krajinnéj oblasti či prírodnému parku.

Ďalším kompromisným riešením bol návrh kategórie svetového dedičstva, kde sa pre istotu stanovila aj horná hranica pre počet takýchto najvýznamnejších chránených území na celom svete. U nás štátna ochrana prírody administratívnym spôsobom ďalej zvyšuje počet národných parkov, hoci sa ani tým doteraz existujúcim nepodarilo zabezpečiť príslušný prísny ochranný režim.

Pripomína mi to ruskú rozprávku o tom, ako sa boháč chcel vyučiť u kováča a priniesol riadny kus železa. Keď vďaka jeho nešikovnosti pribúdalo pobabraného materiálu a postupne nestačilo na motyku, potom podkovu a napokon už ani na klinec, vopchal posledný kúsok žeravého železa do vody a pyšne povedal kováčovi: "Vidíš, aspoň syčka bola pekná".

Príkladov nedôslednosti v našej starostlivosti o životné prostredie by sme mohli uvádzať mnoho a veľmi dlho. Chcel som len zdôrazniť to, čo už vraveli aj naši predkovia: Cesta do pekla býva dláždená dobrými úmyslami. Za dobrý úmysel sa považujú aj kompromisy a často mávajú aj podobný osud. Sú však určité hranice, za ktorými už kompromis nemá zmysel. Keď sa už nepodarí, aby príslovečná koza ostala celá a vlk sa nasýtil. Môže sa totiž stať, že koza už zdochne, lebo bola zakusnutá a vlk vyhladuje, lebo sme mu napokon predsa zakázali kozu zožrať.

The Earth, belonging to nobody.

PEACE

From "HIBAKUSHI 1945-1950"

Design by Shigeo Fukuda